ՎԱՐՔ
Ս. ՄԵՍՐՈՊ ՄԱՇՏՈՑԻ

(Շար. տե՛ս «Բազմավէպ» 1964, թ. 4–6, էջ 105)

ՄԱՐԱՑ ԿՈՂՄԵՐՈՒ ԱՌԱՔԵԼՈՒԹԻՒՆԸ

Տօնական օրերու ուրախութիւնը հաղիւ վերջացած՝ Մաշտոց, Թադաւորին հրամանով, պէտք էր սկսիլ իր առաքելութիւնը Մարաց կողմերէն, ուսուցանելով անոնց մանուկներուն հայերէն նորագիւտ տառերը, եւ անով շահելու տեղացի վայրենաբարոյ ժողովուրդը՝ քրիստոնէական կրօնքին:

Տարօրինակ է անշուշտ Թադաւորին ցոյց տուած փոյթը անմիջապէս Մարաց կողմերէն սկսել տալու, երբ դեռ Վաղարշապատի վարդապետարանը չէր կազմակերպուած եւ տակաւին Մաշտոց առաքելութիւններ սկսելու որոշումը առած չէր. ինչ որ, Կորիւնի բնագրին համաձայն, յաջորդաբար տեղի պիտի ունենայ: Այս է պատճառը՝ որմէ ազդուած, Ակինեան ուզած է Կորիւնի բնագրին մէջ փոփոխութիւն մացնել, Մարաց կողմերու առաքելութեան հատուածը փոխադրելով աւելի անդին՝ ուր խօսքը Աղուանից աշխարհի առաքելութեան մասին է: Այդ հատուածին մէջ յիշուած Թադաւորը, որ ներկայ դիրքին մէջ պէտք է Վռամշապուհը համարել, Ակինեանի տեղափոխութեամբ՝ պէտք է հասկնալ Աղուանից Արսվաղէն Թադաւորը: Իսկ Մարաց կողմերը հարկ կ'ըլլայ հասկնալ Աղուանից աշխարհին մօտիկ Բաղասական երկրին դրացութեան մէջ տեղ մը[144]. հաւանաբար՝ Խորենացիի յիշած Գարգարացիները նոյնացնելով Մարաց կողմի բնակիչներուն հետ, ինչպէս կ'եզրակացնէ Ակինեան[145]:

Պէտք է ընդունիլ որ Ակինեանի ըսածները առաջին ընթերցումին՝ որոշ համոզում մը կը ներշնչեն: Բայց ինչպէս նախապէս տեսանք, բնագրական այս փոփոխութեան կամ լաւ եւս սկզբնական խանգարման ի նպաստ ո՛չ մէկ դրական փաստ կայ, որ արդարացնէ անոր ըրած տեղափոխութիւնները: Աշխարհագրական կերպով ալ Ակինեանի հաւաստումը կը մնայ տարտամ. ըստ արդոյ բանասէրին, Մարաց կողմերը պէտք է փնտռել Բաղասական աշխարհին դրացութեան մէջ: Բայց թէ ո՞ր կողմէն դրացի կը մնայ, այդ պէտք է կռահել անոր ներկայացուցած Մաշտոցի ճամբորդութեանց ուղեգծէն, որուն համեմատ՝ Մարաց աշխարհը կը մնայ Աղուանից եւ Բաղասական աշխարհներու միջեւ:

Մինչդեռ, մեր հասկցածին համաձայն, Մարաց աշխարհը պէտք է ըլլայ Գողթն գաւառի սահմանակից, ընդ մէջ Երասխ գետին եւ Ատրպատական աշխարհին. արեւմուտքէն Հեր եւ Զարեհաւան գաւառները, եւ արեւելքէն Բաղասական աշխարհը սահմանակից ունենալով:

Այս սահմաններուն ի նպաստ կը վկայեն մեր պատմիչները. Կորիւնի վկայութենէն դիտենք՝ որ երբ Մաշտոց առաջին անգամ Գողթն գնաց քարոզութեան, հետեւանս քուրմերը, զոր Կորիւն գեւերու կը համեմատէ, «Փախստեայ լինելով անկանէին ի կողմանս Մարաց»[146], որմէ կը հեռեւի թէ Մարաց կողմերը սահմանակից էին Գողթն գաւառին, առանց ենթակայ ըլլալու անոր իշխանին:

Մ. Խորենացիի պատմութենէն դիտենք որ Գողթն գաւառի հարաւային մասին մէջ, Երասխէն անդին, կը բնակէին Մարեր: Մեր պատմահայրը մէջբերելով Արբեր: Մեր պատմահայրը մէջբերելով Արբերի Հայոց Թագաւորի մասին եղած տաւադդ Հայոց Թագաւորի մասին եղած աւանդութիւնը՝ կը գրէ. «Ի հիմնանալ Արտաշատ՝ նա անց գնաց եւ շինեաց ի մէջ Մարաց զՄարակերտ, որ է ի դաշտին, որ անուանեալ կոչի Շարուրայ». Խորենացի այս աւանդութեան վրայ հիմնուած՝ կ'ուզէ արդարացնել Մարերու մասին իր տրուած մեկնութիւնը, թէ Տիգրան յաղթելով Աժդահակի, անոր Անոյշ անունով կինը «եւ զրաղումս ի սերմանէ Աժդահակայ, աղջկունս, հանդերձ պատանեկօք եւ այլ բազում գերեօք, որչափ թէ աւելի քան զրիւր մի բնակեցուցանէ յարեւելեայս ուսոց մեծի լերինն, մինչեւ ի սահմանս Գողթան, որ են Տամբատ, Ոսկիողայ, Դաժթան, որ են Տամբատ, Ոսկիողայ, Դաժթան, եւ որ այլք առ եղերբ գետոյն (Երասխայ) դաստակերտք, յորոց մինն է Վարընջունիք, մինչեւ հանդէպ ամրոցին Նախջաւանու, եւ զերիս աւանսն զՄրամ, զՋուղայ եւ զՈշակունիս: Իսկ միւս կողմանէ գետոյն զբոլոր դաշտն, որոյ զլուսին Աժդանական, մինչեւ ցնոյն ինքն ամուրն Նախճաւանայ»[147]: Ահա այս տեղ նկարագրուած հողամասն է՝ մեղի համաձայն՝ Մարաց կողմերը, զոր Կորիւն կը յիշէ ի-բրեւ առաքելավայր Մաշտոցի:

Փաւստոս Բիւզանդացի ալ կը խօսի Մարաց աշխարհի մասին, երբ կը պատմէ թէ ինչպէս Մուշեղ Մամիկոնեան ապստամբ գաւառները մէկիկ մէկիկ հպատակեցուց. որոնք են Նոր Շիրական, Կորդուք, Տըմորիք, Մարաց աշխարհ, Արձախ, Աղուանից, Կաղբից, Վրաց աշխարհներ[148]: Փաւստոսի յիշած Մարաց աշխարհը պէտք է փնտռել հարաւէն դէպի արեւելք ընթացող գաւառներու մէջեւ. այսինքն՝ Նոր Շիրական, Կորդուք, Տմորիք եւ Արձախ գաւառներու: Ինչ որ կը համապատասխանէ Երասխի հարաւային մասին:

Ագաթանգեղոսի վերոյիշեալ հատուածին մէջ ալ Մարաց աշխարհը նոյն դիրքին վրայ է. «Քերէր առ սահմանօքն Ասորւոց, առ Նոր Շիրական երկրաւ եւ առ Կորդուօք մինչեւ յամուր երկիրն Մարաց, մինչեւ առ տամբ Մահքրտան իշխանին, մինչեւ յԱտրպատական ձգէր տարածանէր զաւառարանութիւն իւր»[149]:

Այս Մարաց ամուր աշխարհին մասին կը խօսի նաեւ Սեբէոս, յիշելով Արշակ Թագաւորի կամ Վաղարշակի օրով Հայոց սահմանները. «Եւ զհիւսիսոյ կողմանէ ի լեառն մեծ Կովկաս, որ ձգի ընդ կողմանս արեւելից եւ անցանէ առ սահմանաւն ամուր աշխարհաւն Մարաց եւ հասանէ ի լեառն Զարասպ եւ անցանէ առ Նոր Շիրական երկրաւ»[150]: Երկրորդ անգամ մըն ալ Հերակլ կայսեր արշաւանքին առիթով կը յիշէ այս Մարաց երկիրը. «Ազդ լինի Երակլի կայսեր եթէ եկն Խորեամ ի Մըրծուին, առնու զգաւրս իւր եւ զերութիւն եւ զառնայ առ ամուր աշխարհաւն Մարաց, զայ հասանէ ի Փայտակարան»[151]:

Ակինեան իր տեղաւորած Մարաց կողմերը զատելու համար վերոյիշեալ վկայութիւններու տուեալներէն, կը գրէ. «Այս Մարաց կողմանք պէտք չէ շփոթել Մարաց ամուր աշխարհին հետ»[152]: Զենք գիտեր թէ Ակինեան Մարաց ամուր աշխարհի մասին աշխարհագրական ի՛նչ գիրք կու տայ:

Բայց Երեմեան իր հրատարակած «Աշխարհացոյց»ին բացատրագրի բաժնին մէջ հետեւեալ տեղեկութիւնը կու տայ. «Մարաց ամուր աշխարհ. այսպէս պիտի կոչուէր Նիխորական, Մահկերտ-տուն եւ Դասն գաւառների տերիտորիան»[153]: Մեծանուն գիտնականը անշուշտ իր այս հա-

---

144. ԱԿԻՆԵԱՆ, *Անդ*, էջ 91:
145. ԱԿԻՆԵԱՆ, *Անդ*, էջ 92:
146. ԿՈՐԻՒՆ, Վ. Մ. էջ 40:

147. Մ. ԽՈՐԵՆԱՑԻ, Պատմ. Ա, լ (էջ 124–26), Բ, ը:
148. Փ. ԲԻԶԱՆԴԱՑԻ, Պատմ. Ե, ը–ժե:
149. ԱԳԱԹԱՆԳԵՂՈՍ, Պատմ. էջ 628:
150. ՍԵԲԷՈՍԻ ԵՊԻՍԿՈՊՈՍԻ, Պատմութիւն, *հրատ. Ս. Մալխասեան*, Երեւան, 1939, էջ 9:
151. ՍԵԲԷՈՍ, *Անդ*, էջ 93:
152. ԱԿԻՆԵԱՆ, Վ. Մ. էջ 91:
153. ԵՐԵՄԵԱՆ ՍՏ. Հայաստանը ըստ Աշխարհացոյցի, Երեւան, 1963, էջ 65:

© National Library of Armenia

լաստումին համար ունեցած է իր փաստերը։ Սակայն այս բացատրագրին մէջ ան կը բաւականանայ իր եզրակացութիւնները միայն նշելով։ Ուստի թող ներուի մեզի որ Սեբէոսի վերջին մէջբերութենէն հետեւցնենք որ Մարաց ամուր աշխարհը ո՛չ թէ յիշեալ երեք դաւառներու հողամասն է, որ Ուրմիոյ լիճին արեւմտեան կողմը կը գտնուի, այլ Ատրպատականի հիւսիսային կողմը, այժմեան Քարատաղի հողամասին կը համապատասխանէ։ Վասն զի Հերակլ կայսրը Գանձակ Շահաստանէն Փայտակարան երթալու համար պէտք չունէր անշուշտ Ուրմիոյ արեւմուտքէն անցնելու. այլ ուղղակի հիւսիս բարձրանալէ ետք՝ Դաւրէժէն դէպի արեւելք պիտի ուղղուէր[154]. եւ այդ պարագային՝ անցած կ՚ըլլար Մարաց ամուր աշխարհին մօտէն. «Առ... ամուր աշխարհաւն Մարաց»։ Մարաց աշխարհի համար ըսուած ամուր ածականն ալ լաւ կը պատշաճի Քարատաղի երկրամասին, որ լեռնային շրջան մըն է։ Ուստի Կորիւնի յիշած Մարաց կողմանի-ը կարելի է նոյնացնել Լինչի քարէզին վրայ Մարանդ եւ Քարատաղ կոչուած երկրամասին հետ։

Կորիւնի այժմեան բնագրին կարդը կը-նայ իր արդարացումը ունենալ՝ եթէ դիտենք բացատրել թէ ինչո՛ւ Մաշտոց, Եղեսիայէն դարձին, անմիջապէս Մարաց կողմերէն սկսաւ իր առաքելութիւնը։ Ինչպէս շատ անգամ ըսինք, Կորիւն կը խուսափի իր պատմութեան ընթացքին շատ մը մանրամասնութիւններէ. կա՛մ որովհետեւ իր ժամանակակիցներուն համար ծանօթ իրողութիւններ ըլլալով՝ աւելորդ կը նկատէր նշել, կա՛մ ալ անկարեւոր կը գտնէր իր վարդապետին վարքին համար։ Այսպէս, օրինակի համար, խօսելով հանդերձ Վռամշապուհ Թագաւորի մասին մէկէ աւելի անգամներ, չի յիշատակէր անոր մահը. ոչ մէկ ակնարկ կ՚ընէ անոր յաջորդութեան մասին։ Մաշտոց կը վերադառնայ Յունաստանէն ու կ՚ողջունէ Արտաշէս Թագաւորը, որուն գահակալութեան մասին ոչ մէկ խօսք ըրած է։ Նմանապէս անոր գահազրկութեան պարագաներէն ոչ մէկը կը յիշէ։ Մէկ խօսքով՝ ինչ որ Մաշտոցի վարքին հետ ուղղակի կապ չունի, իր պատմութեան մէջ այդ մասին խօսք չկայ։ Ուստի, զարմանալի չէ որ Կորիւն բացատրութիւն մը տուած չըլլայ թէ ինչո՛ւ Մաշտոց Մարաց կողմերէն սկսելու էր իր առաքելութիւնը։ Իրեն համար բաւարար էր ըսելը թէ «Յայնժամ վաղվաղակի հրաման առեալ ի Թագաւորէն սկիզբն առնելոյ ըղխուժադուժ կողմանսն Մարաց»[155]։ Թէեւ Կորիւն Թագաւորին անունը չի տար, բայց հետեւելով բնագրին՝ պարզ է որ խօսքը Վռամշապուհի մասին է. հետեւաբար, բնական է հարց դնելը թէ ինչո՛ւ Հայոց Թագաւորը այս փոյթը ունի որ Մարաց կողմերէն սկսէր Մաշտոց իր առաքելութիւնը։ Բնական է մենք ալ պէտք է ենթադրութեան մը դիմենք, քանի որ չունինք դրական վկայութիւն այդ մասին։ Թագաւորին հրամանը կ՚ենթադրէ որ ան շահագրգռուած ըլլայ այդ կողմերով։ Եւ իրապէս, Փաւստոսի պատմութենէն կ՚իմանանք որ այդ կողմերը Արշակունի Թագաւորներու սեփականութիւն էին։ Արդարեւ, Վասակ Մամիկոնեան՝ Արշակ Թագաւորը ապահով տեղ մը դնելու համար, «Թողոյր յամուր տեղւոջ ուրեմն յերկրին Մարաց, հանդերձ սպասաւորօք»[156]. որովհետեւ այդ կողմերը էին «Ի ձեռին իշխանութեան տան Հայոց Թագաւորին, որ էր զԱտրպատական աշխարհաւ»[157]։

Ալիշան, հիմնուած մեր պատմիչներու տուեալներու վրայ, կը գրէ թէ «Յաւուրս Վաղարշակայ կոչէր դաւառն որ ի հարաւոյ Նախճաւանայ և Երասխայ՝ Մարդասատան, եւ պաշտօն կողմնակալին՝ մարզպետութիւն, որ էր նախնաբար զդուշութիւն եւ պահպանութիւն կենաց եւ սեփական ստացուածոց Թագուհւոյ եւ երկրորդ նորին իսկ Թագաւորի զանձուցն»[158]։ Յետոյ յիշելով նոյն դաւառի զանազան դիւղերը, կը շարունակէ գրել. «Մինչեւ ցԺԸ. դար այս ամենայն չէնք եւ գիւղք տակաւին աւանք Մարաց կոչէին, որոց եւ անունք իսկ (գէթ ոմանց Խրամ, Զուղայ, Խոշակունիք) խափարաձայնք օտարք ի յստակութենէ հայկական լեզուիս լինին»[159]։ Ալիշանի այս խորհրդածութիւնը լաւ կը յարմարի Կորիւնի տուած տեղեկութեան ալ՝ թէ այս տեղի ժողովուրդը խեցբեկագոյն եւ խոշորագոյն լեզու մը ունէին։

Ահա հոս է որ Մաշտոց ալ Թագաւորին եւ Կաթողիկոսին ընկերակցութեամբ Եկաց՝ սկսաւ իր առաքելութիւնը։ Եւ Կորիւնի բացատրութենէն կ՚երեւի թէ մինակ չէր այդ գործին մէջ, թէեւ Թագաւորին հրամանը միայն իրեն ուղղուած էր. «Յայնժամ վաղվաղակի հրաման առեալ ի Թագաւորէն սկիզբն առնելոյ ըղխուժադուժ կողմանսն Մարաց, – որք ոչ միայն վասն սատանայակիր բարուցն ճիւաղութեամբ, այլ եւ վասն խեցբեկագոյն եւ խոշորագոյն լեզուին, դժուարամատոյցք էին – առ ի յարդարել. եւ զնոցա հարանցամոյն ծնունդս առեալ պարզհարանցամոյն ծնունդս առեալ պարզասխոս, հռետորաբանս, կրթեալս, ասուածատուր իմաստութեանն ծանօթս կացուցանէին»[160]։ Յոգնակի գրուած այս վերջին բայը ցոյց կու տայ որ Կորիւն աշակերտներ ունի Ս. Սահակի եւ օժանդակի առջեւ ունի Ս. Սահակի ալ օժանդակութիւնը. մանաւանդ որ անմիջապէս յետոյ կը շարունակէ նոյն յոգնակի ձեւով. «Եւ ի ձեռն առեալ այնուհետեւ աստուածադրդ մշակութեամբ դաւառարանական արուեստն ի թարգմանել, ի գրել, եւ յուսուցանել», միշտ նկատի ունենալով Սահակ Կաթողիկոսին գործակցութիւնը, ինչպէս յայտնի է եզրափակիչ խորհրդածութենէն. «Ուստի եւ երանելի հարցն մեծ հարց համարձակութիւն առեալ, յուսալից փութով եւ երեւելի եւ արդիւնակատար ըստ աւետարանին զիւրեանց մշակութիւն ցուցանեն»[161]։

Եզրակացնելով՝ կրնանք ըսել թէ Կորիւնի այժմեան բնագիրը սկզբնական ըլլալու փաստերն ունի, քանի որ Մարաց կողմերու առաքելութեան սկսելուն շարժառիթը կրնայ բացատրուիլ՝ այնու որ Մաշտոց Եղեսիայէն դառնալու պէս, յետոյ օրինական օրերու ուրախութիւնը լրացնելու, Թագաւորին եւ Կաթողիկոսին ընկերակցութեամբ մեկնած պէտք են ըլլալ արքունի սեփականութեան հողերը, որ Մարաց կողմերը կը գտնուէին։ Հոն, Թագաւորին հրամանով, Մաշտոց ձեռնարկած ըլլալու է տեղացի ժողովուրդին ուսուցման գործին, հայերէն նորագիւտ տառերը սորվեցնելով անոնց մանուկներուն։ Եւ անոնց հարանցամոյն որդիները դարձնելով պարզասխոս, հռետորական եւ կիրթ, կրնային յաջողիլ քրիստոնէական կրօնքին ալ ծանօթացնել։ Նկատած որ նախապէս Գողթն դաւառի առաքելութեան ընթացքին շատ հեթանոսներ հոն ապաւինած էին, «Փախստական լինելով անկանէին ի կողմանս Մարաց», հարկ կար զանոնք սիրաշահելու քրիստոնէութեան։ Մաշտոց իր առաքելութեան մէջ լիով յաջողած էր. որովհետեւ այժմ այնպէս խորամուխ եղան օրէնքի պատգամներուն՝ որ մինչեւ իսկ իրենց բնութենէն դուրս ելան[162]։

ԱՌԱՔԵԼՈՒԹԻՒՆ ԳՈՂԹՆ ԳԱՒԱՌԻ

Մարաց կողմերէն դարձին, Մաշտոց ու Ս. Սահակ կը ձեռնարկեն թարգմանութեան եւ ուսուցման գործին. եւ տեսնելով գործին յաջողութիւնը՝ համարձակօրէն եւ աւելի լայն չափերով կը հաւաքեն մանուկներ, նորագիւտ տառերը սորվեցնելու եւ տարածելու համար։ Եւ քանի որ առաջին աշակերտները արդէն պատրաստ

---

154. Մանանդեան ալ Հերակլի այս ուղեւորութիւնը Ուրմիոյ լիճին արեւելեան կողմէն կը դնէ։ Հմմտ. անոր Քննական տեսութիւն Հայ ժողովրդի պատմութեան, Հտ. Բ, Մասն Բ. էջ 146–149։

155. ԿՈՐԻՒՆ, վ. Մ. էջ 54։

156. Փ. ԲԻԶԱՆԴԱՑԻ, Պատմ. Դ, իդ (էջ 151)։

157. Փ. ԲԻԶԱՆԴԱՑԻ, Պատմ. Դ, ծ (էջ 166)։

158. ԱԼԻՇԱՆ, Սիսական, Վենետիկ, 1893, էջ 492։

159. ԱԼԻՇԱՆ, Անդ, էջ 493։

160. ԿՈՐԻՒՆ, վ. Մ. էջ 54։

161. ԿՈՐԻՒՆ, վ. Մ. էջ 56։

162. ԿՈՐԻՒՆ, վ. Մ. էջ 55։

էին, զանոնք խումբ խումբ կը զրկեն Հայաստանի զանազան դաւառները։ Բայց Մաշտոց համաձայնելով Ս. Սահակի հետ, ինք յանձն կ'առնէ անձամբ երթալ Հայաստանի արեւելեան ծայրագաւառները՝ որ թէ՛ քաղաքականօրէն աւելի դժուարին պայմաններու մէջ էին, եւ թէ՛ եկեղեցականօրէն աւելի կարօտ՝ նոր կազմակերպութեան։ Կորիւն այս դաւառներուն Սփիւռք հեթանոսաց անունը կու տայ։ Ասոնցմէ առաջինը Գողթն է, ուր Մաշտոց նախապէս ալ եկած ու քարոզած էր։ Այժմ հետը առած երկու օգնականներ, Տիրայր Խորձենացի եւ Մուշէ Տարօնցին, ուրիշ աշակերտներով միասին կ'ելլէ հոն, դաւառին ոստանը, կամ Ռոտոստակը։ Տեղւոյն իշխանը՝ Շարիթ, դարձեալ օժանդակ կը հանդիսանայ Մաշտոցի, որ ամէն դիւղերուն մէջ դպրոց ու վանք հիմնելով՝ ամբողջ դաւառը Ս. Աւետարանի ուսուցումով կը լեցնէ։ Շարիթի կը յաջորդէ որդին՝ Գիւտ, որ նոյնպէս կը գործակցի Մաշտոցի։ Մ. Խորենացիի վերագրուած Աշխարհացոյցին համեմատ՝ Գողթն դաւառը կը պատկանի Վասպուրական նահանգին, բայց չենք գիտեր թէ եկեղեցականապէս ալ յանձնուա՞ծ էր արդեօք Արծրունեաց եպիսկոպոսին՝ թէ ոչ։ Կորիւն այս մասին ոչինչ կ'ըսէ. մինչդեռ Սիւնեաց նահանգին առաքելութեան վրայ խօսած տեղն կը նշէ թէ անոնց եպիսկոպոս տուաւ Անանիա անունով մէկը։

Ալիշան, հետեւելով Օրբէլեանի եւ այլ պատմիչներու, կազմած է Գողթն դաւառի եպիսկոպոսներու դաւազանագիրք մը, որ կը սկսի Բարթողիմէոս առաքեալէն։ Ըստ Օրբէլեանի՝ Հայոց առաքեալը Պարսկաստանէն դալով, յետ Ատրպատականէն անցնելու, կը մտնէ Գողթն եւ անկէ Սիւնիք։ Իր քարոզութիւնը կը սկսի Գողթնէն, ուր եկեղեցի մը ալ կը շինէ Տեառն ընդ առաջ անունով. կը մկրտէ տեղւոյն իշխանը՝ Շար. եւ իր աշակերտներէն մին՝ Կումսի, եպիսկոպոս կը ձեռնադրէ ասոնց։ Անոր կը յաջորդէ Բաբելաս անունով Խուժիկ մը, յետոյ Մուշէ։ Բայց վերոհաս հալածանքներու պատճառով կը խափանուի թէ՛ քրիստոնէութիւնը եւ թէ՛ եպիսկոպոսութիւնը՝ մինչեւ Ս. Գրիգոր Լուսաւորիչ։ Ասիկա Գողթն դաւառի եպիսկոպոս կը կարգէ Մովսէս Տարօնեցին, որ Գողթնի եպիսկոպոսներէն ԺԹ.երորդն է, կ'ըսէ Ալիշան, եւ յայտնապէս անկախ Սիւնեաց թեմականէն[163]։ Մինչ Օրբելեան կը պնդէ թէ Լուսաւորչէն առաջ միայն անոնք անկախ էին, եւ թէ Լուսաւորիչ զանոնք Սիւնեաց եպիսկոպոսներու խնամքին յանձնեց[164]։ Մովսէսի կը յաջորդէ, ըստ Օրբելեանի, Սահակ Տարօնեցին, ապա Զրուանդատ, Ստեփաննոս, հուսկ Յովհաննէս։ Ալիշան առաջ տանելով Օրբելեանի ձգածը, կը նշէ քանի մը յաջորդներ ալ՝ դահակալութեան թուականով. Մուշէ (500–550), Անաստաս (550–580), Սիոն (594), Մարտիրոս (628), Եսայի (768–773)[165]։ Ալիշանի այս դաւազանագիրքը թէեւ պատմական անձեր կը պարունակէ, բայց համեմատուած մեզի ծանօթ պատմական ստոյգ աղբիւրներու հետ, շատ ալ անճշտութիւններ ունի։ Թողունք առաքելական շրջանը, որ միայն Օրբելեանէ պատմուած է։ Գրիգոր Լուսաւորչի շրջանին համար ըսուածը չենք գտներ ոչ Ագաթանգեղոսի մէջ, եւ ոչ ալ անոր Յունարէն Վարքին մէջ. մինչ երկուքն ալ կը խօսին Լուսաւորչի կազմակերպած թեմերու մասին։ Ագաթանգեղոս կը յիշատակէ եպիսկոպոսներու անուններ, որոնք Լուսաւորչէն Հայաստանի զանազան դաւառներ զրկուեցան. անոնց մէջ կը գտնուի Մուշէ անունով եպիսկոպոս մը։ Սակայն Յունարէն Վարքը աւելի մանրամասն այս մասին մէջ, իւրաքանչիւր եպիսկոպոսի թեմն ալ նշած է, եւ Մուշէ եպիսկոպոսը Եկեղեցեաց ու Դերջանի եպիսկոպոս կը կոչէ։ Իսկ նոյն Վարքին համաձայն՝ Ս. Գրիգոր եպիսկոպոսներ զրկած է նաեւ Սիւնեաց, Արծրունեաց, Մոկաց եւ Մարդպետական երկիրներուն[166]։ Ահա ասոնց շարքին յիշուած չէ Գողթն դաւառը. որմէ պիտի հետեւցնենք թէ տակաւին Լուսաւորչի ժամանակ Գողթը իր եպիսկոպոսը չունէր։ Եղիշէ եւ Ղ. Փարպեցի Արտաշատի ժողովքին մասնակցող եպիսկոպոսներու ցանկը տուած են, որուն մէջ բացակայ է Գողթն դաւառի եպիսկոպոս մը, մինչդեռ մերձակայ դաւառներու եպիսկոպոսներ կը յիշուին, ինչպէս Մարդաստանի, Սիւնեաց, Ամատունեաց, Արծրունեաց եւն.[167]։ Զ. դարուն սկիզբները, Բարգէն Կաթողիկոսի դումարած ժողովքին մէջ ալ տակաւին Գողթնի եպիսկոպոս չ'երեւիր. մինչ առաջին անգամ հոն կը մասնակցի Զարեհաւանի Մովսէս եպիսկոպոսը[168]։ Նոյն դարուն կէսերը, Ներսէս Աշտարակեցիի դումարած ժողովքին (555) առաջին անգամ ըլլալով կը գտնենք Գողթն դաւառի եպիսկոպոս մը, յանձին Յոյս եպիսկոպոսին[169]։ Յաջորդաբար, Է. դարու սկիզբները, Աբրահամ Կաթողիկոսի ընտրութեան առթիւ դումարուած ժողովքին մէջ ներկայ է Գողթնի Սիոն եպիսկոպոսը[170]։ Ը. դարուն, Մանազկերտի ժողովքին (727) կը մասնակցի Եսայի եպիսկոպոս Գողթնի[171]։ «Գիրք թղթոց»է քաղուած այս անունները համեմատելով Ալիշանի տուած ցանկին հետ՝ կը տեսնենք որ առաջինները մինչեւ Զ. դարու նոնցմէ առաջինները մինչեւ սկիզբները պատմական անձնաւորութիւններ ըլլալու չեն։ Յաջորդներն ալ թէեւ անունով նման՝ բայց ժամանակով տարբեր, կամ անվաւեր աղբիւրէ մը քաղուած են, կամ ալ տարբեր անձեր ըլլալու են։ Ուստի կրնանք ըսել թէ Գողթն դաւառը Մաշտոցի օրով տակաւին թեմի վերածուած չէր. բայց նկատած որ «Աշխարհացոյց»ին համաձայն՝ անիկա Վասպուրական նահանգին կը պատկանէր, կարելի է թէ եկեղեցականօրէն ալ Արծրունեաց եպիսկոպոսի խնամքին յանձնուած էր։ Այդ պարագային՝ կարելի է դուցէ Արտաշատի ժողովքին մասնակից՝ Արծրունեաց Մուշէ եպիսկոպոսը նոյնացնել Մաշտոցի ընկերակից եւ Գողթն դաւառի առաքելութեան գործակից Մուշէ Տարօնացիին հետ։ Ուստի պէտք է ըսել որ Մաշտոց Գողթն դաւառը եկեղեցականօրէն կազմակերպելով՝ անոր խնամքը յանձնեց իր աշակերտին, Մուշէի, որ հետագային Արծրունեաց եպիսկոպոս ալ եղաւ։ Յաջորդաբար երբ Զարեհաւանի եւ Գալունեաց համար դատ թեմեր ձեւացան, որոնք դեռ Ե. դարուն գոյութիւն չունէին, անշուշտ կարդը եկաւ որ Գողթն դաւառն ալ առանձին թեմ ըլլար իր սեփական եպիսկոպոսով, ինչ որ Զ. դարու կէսերը տեղի ունեցած պիտի ըլլայ։

ԱՌԱՔԵԼՈՒԹԻՒՆ ԴԷՊԻ ՍԻՍՆԻՔ

«Ապա յետ այնորիկ ի սահմանակիցս ի Սիսական աշխարհն ելանէր»։ Գողթնէն դէպի սահմանակից Սիւնեաց աշխարհի անցքը բնական էր։ Հոս ալ Եկեղեցին պէտք ունէր նոր մղումի եւ կազմակերպութեան։ Երկրին իշխանը՝ Վաղինակ սիրով ընդունեցաւ եւ աջակցեցաւ Մաշտոցի, որ խկոյն մանուկներ ժողվեց, դրոցներ հիմնեց եւ ամբողջ դաւառը վանքերով լեցուց։ Կորիւն յատկապէս կը յիշատակէ նաեւ թէ՝ Մաշտոց այս դաւանամիտ, վայրենագոյն եւ ճիւաղաբարոյ կողմերուն այնքան խնամք ունեցաւ որ մինչեւ իսկ անոնցմէ՝ այդ վայրենիներէն՝ եպիսկոպոս ընտրեց ու կարգեց երկրին վրայ՝ Անանիա անունով սուրբ եւ երեւելի մէկը։ Այս Անանիա եպիսկոպոսն է որ ներկայ գտնուեցաւ Արտաշատի ժ-

---

163· ԱԼԻՇԱՆ, Սիսական, էջ 312։

164· ՍՏԵՓԱՆՆՈՍ ՍԻՒՆԵԱՑ ԵՊԻՍԿՈՊՈՍԻ, Պատմութիւն տանն Սիսական, *Մոսկուա*, 1861։ *գլուխ* Ե, էջ 13–15։

165· ԱԼԻՇԱՆ, Սիսական, էջ 312։

166· G. GARITTE, Documents pour servir à l'Etude d'Agathange, Vaticano, 1946, pp. 103–104։

167· ԵՂԻՇԷ, Պատմութիւն, էջ 49–50։ Ղ. ՓԱՐՊԵՑԻ, Պատմութիւն, էջ 138–139։

168· ԳԻՐՔ ԹՂԹՈՑ, էջ 41–42։

169· ԳԻՐՔ ԹՂԹՈՑ, էջ 73–74։

170· ԳԻՐՔ ԹՂԹՈՑ, էջ 146, 149, 151։

171· CHABOT, Chronique de Michel le Syrien, Paris, 1904, t. II, p. 497։ Տես նաեւ ՄԱՐԿՈՒԱՐՏ, Պարսկահայ նահանգը, *Պատմաբանասիրական Հանդէս*, 1961, *թիւ*, 2, էջ 236–238։

© National Library of Armenia

ղովքին (450), եւ ինչ որ կ'երեւի, նաեւ Սիւնեաց առաջին եպիսկոպոսն եղաւ։ Օրբելեան Սիւնեաց նահանգին եպիսկոպոսներու դասաւանդիրքը կազմած է, որուն մէջ առաջին եպիսկոպոս նշանակուած է Գրիգորիս (47 տարի) եւ յետոյ Մաշտոց· ապա Անանիա[172]։ Ցայտնի է որ Օրբելեանի նշած առաջին եպիսկոպոսը՝ Գրիգորիս, անշուշտ Փաւստոսէ յիշուած Աղուանից կաթողիկոսն է, Ս. Գրիգորի թոռը· իսկ երկրորդը՝ Մաշտոց, ուրիշ մէկը չէ՝ քան ինչ որ Կորիւն կը պատմէ· Օրբելեան զինքը ուղած է Սիւնեաց եպիսկոպոս նկատել, մինչդեռ պարզապէս անոնց առաքեալը պէտք է նկատուի։

Սակայն Մաշտոցէ առաջ Սիւնեաց նահանգը պէտք է ունեցած ըլլայ եպիսկոպոս մը կամ առաքեալ մը, ղրկուած Ս. Գրիգոր Լուսաւորչէ, քանի որ Լուսաւորչի Յունարէն Վարքը յայտնի կերպով կ'ըսէ թէ Ս. Գրիգոր եպիսկոպոսներ ղրկեց Անդեղ տան, Աղձնեաց, Մեծ եւ Փոքր Ծոփաց, Հաշտենից, Սիւնեաց, Արծրունեաց, Մոկաց եւ Մարդպետական երկիրներուն[173]։ Ուստի Սիւնեաց երկիրն ալ, միւսներուն նման, կանուխէն ունեցած պէտք է ըլլայ իր եպիսկոպոսը։

Մաշտոց Սիւնեաց նահանգին մէջ աւելի երկար մնացած պիտի ըլլայ, որպէսզի կարենար «հասանել բովանդակ ի վերայ սահմանաց Սիւնեաց»։ Հոս հիմնեց նաեւ վարդապետարան մը, որ հետագային Հայաստանի նշանաւորներէն պիտի հանդիսանար։ Վասն զի Մ. Խորենացիէն գիտենք որ Մաշտոցի հրամանով՝ Եւսեբիոսի Եկեղեցական պատմութիւնը հայերէնի թարգմանուեցաւ Սիւնեաց նահանգին Գեղարքունի գաւառին մէջ[174]։ Թարգմանութեան ժամանակն ալ կարելի է ըսել թէ ծանօթ է, բանասիրական ուսումնասիրութեան մը միջոցաւ։ Գ. Տէր-Մկրտչեան տոմարական հաշուով մը գտած է որ անոր թարգմանութիւնը տեղի ունեցած պիտի ըլլայ 416–420ի քառամեակին[175]։ Անկէ կրնանք կռահել նաեւ Մաշտոցի առաքելութեան ժամանակագրութիւնն ալ։ Եւսեբիոսի գիրքը թարգմանելու հրահանգը տուած ատեն, անշուշտ Սիւնիքի աշակերտները որոշ հմտութիւն առած էին հայերէնի· դուցէ արդէն գոյութիւն ունեցող ղպրոցի մը աշակերտներն էին, որոնք տեղեակ պիտի ըլլային ասորերէնի ալ, քանի որ Եկեղեցական պատմութիւնը ասորերէնէ թարգմանուեցաւ հայերէնի[176]։

Մաշտոցի առաքելութիւնը Սիւնեաց գաւառին մէջ բաւական երկարած պիտի ըլլայ այս ամէնը կազմակերպելու համար։ Այս ժամանակամիջոցին տեղի ունեցաւ իշխանութեան փոփոխութիւն, եւ Վասակ «հասանէր ի գլուխ իշխանութեան Սիւնեաց»։ Կորիւն զինքը կը դովէ իբր իմաստուն, հանճարեղ եւ նախատեսմարդ մը, որ Մաշտոցի գործին մեծապէս սատարեց, որդիի մը պէս հպատակելով անոր։ Կորիւնի համաձայն՝ Վասակի իշխանութեան գլուխ անցնիլը Աստուծոյ պարգեւն է եղած· «Ցայնմ ժամանակի պարգեւեալ յԱստուծոյ, հասանէր ի գլուխ իշխանութեանն Սիւնեաց քաջն Սիսականն Վասակ»[177]։ Մինչդեռ Եղիշէ, Վարդանանց պատերազմէն եաք իր գիրքը գրած ատեն, կ'ըսէ թէ Վասակ նենգութեամբ ու քսութեամբ սպաննել տալով իր հօրեղբայրը՝ Վաղինակ Սիւնին, յաջողած ըլլայ իշխանութեան գլուխ անցնիլ[178]։ Բնական է, երկու պատմիչները տարբեր պարագաներու տակ կը գրեն իրենց պատմութիւնը· Կորիւն իր գործը գրած միջոց՝ Վասակ Հայոց Մարզպանն էր եւ ազգին ընդհանուր համակրանքը կը վայելէր։ Եղիշէ, ընդհակառակն, Վասակի մատնութեան բոլոր պարագաները նկարագրած միջոց, կը ջանայ ամէն աննպաստ իրողութիւն երեւան հանել։ Սակայն Եղիշէի

172· ՍՏԵՓԱՆՆՈՍ ՍԻՒՆԵԱՑ ԵՊ. Պատմ. էջ 363։
173· G. GARITTE, Documents, **p. 104**։
174· Մ. ԽՈՐԵՆԱՑԻ, Պատմ. Բ. Ժ (էջ 183)։
175· Գ. ՏԷՐ-ՄԿՐՏՉԵԱՆ, Հայ Մատենագրութեան հնագոյն թուականներ, Շողակաթ հայագիտական ժողովածու, *Վաղարշապատ*, 1918, էջ 159–163։
176· Գ. ՏԷՐ-ՄԿՐՏՉԵԱՆ, Անդ, էջ 160։
177· ԿՈՐԻՒՆ, Վ. Մ., էջ 62։
178· ԵՂԻՇԷ, Պատմ., էջ 259։

մօտն ալ արդէն աւելի իբրեւ ամբաստանութիւն մըն է որ հայ նախարարները առաջ կը բերեն պարսկական ատեանին առջեւ։ Վասն զի Սիւնեաց տանուտէրութիւնը իրաւունքով Վասակի կը պատկանէր, իբրեւ ուղիղ զծով սերող Անդովկ Սիւնիէն, եւ անոր որդի՝ Բաբիկէն։ Օրբելեանի համաձայն, Բաբիկ Սիւնեաց տէրութիւնը կը ժառանգէ Շապուհ Բ. արքային (309–379) 67րդ տարին, այսինքն 376ին, եւ 21 տարի իշխելէ եաք՝ կը վախճանի (397), թողլով զաւակ մը՝ Վասակ, զոր պատանդ կը ղրկէ Պարսից արքունիքը։ Նոյն ժամանակ Պարսից արքան Վռամ Դ. (388–399) էր, որ կ'ուզէ Սիւնեաց իշխանութիւնը չնորհել Վասակին, տակաւին պատանի։ Վասակ խրոխտ պատասխան մը կու տայ՝ թէ ատ իր իրաւունքն էր, եւ իբրեւ չնորհք չէր ընդուներ· ասոր վրայ՝ Վռամ Սիւնեաց իշխանութիւնը կը յանձնէ Բաբիկի սենեկապետին՝ Սամ Գընթունիին, որ մէկ տարի մը կը վարէ իշխանութիւնը։ Յետոյ իշխանութիւնը կ'անցնի Վաղինակ Սիւնիին, որ ինը տարի կը վարէ։ Ասկէ եաք, Վռամշապուհ Վասակին կը յանձնէ իշխանութիւնը, որ 39 տարի կը վարէ զայն[179]։ Օրբելեանի տարի կը վարէ զայն։ Օրբելեանի տարուած թիւերուն մէջ վեց տարուան բաց մը կայ, որովհետեւ Պարսից արքաներու շարքին՝ Շապուհ Գ.ի հինգ տարիները կ'անտեսէ եւ Արտաշիրին ալ երեք տարի կը վերագրէ, փոխանակ չորսի։ Ուստի, Օրբելեանի թուականները կարելի է ուղղել՝ յիշեալ վեց տարիները աւելցնելով կա՛մ Սամի, կա՛մ Վաղինակի տարիներուն վրայ։ Այսպէս, Վասակ Սիւնիի իշխանութեան տարիները կը ճշտուին։ Օրբելեանի տարուած տեղեկութիւնը պէտք է որ պատմական հիմ ունենայ, որովհետեւ շատ մը պարագաներ զիրար կը լրացնեն։ Այսպէս, թէ Վասակ յաջորդած է Վաղինակի, թէ Վռամշապուհ Հայոց թագաւորէն ստացած է իր իշխանութիւնը, թէ 39 տարի տեւած է իշխանութիւնը։ Սկսելով վերջին պարագայէն, գիտենք Վասակի մահուան թուականը, որ տեղի ունեցաւ Վարդանանց պատերազմի (451) յաջորդող ձմեռը։ Ուստի, ան իշխանութեան գլուխ անցած ըլլալու է 412ին։ Այս տարին Վռամշապուհ Հայոց թագաւոր էր· ուստի ժամանակագրական պարագայ մը կը յարմարի։ Փաւստոսի պատմութեան համաձայն՝ Անդովկ Սիւնեցիի մահէն եաք, Սիւնեաց իշխանութիւնը եւ գերդաստանը Շապուհ արքայէն ընտրեալ եղաւ։ Բայց Մանուէլ Մամիկոնեանի օրերուն, երբ խաղաղութիւնը վերահաստատուեցաւ Հայաստանի մէջ, ան կոչեց Բաբիկ, Սամ եւ Վաղինակ Սիւնեցիները եւ զիրենք իրենց իշխանութեան գլուխ դրաւ[180]։ Վասակ որ Բաբիկի անդրանիկն էր, ժառանգական իրաւունքով պէտք էր յաջորդել հօրը· մինչդեռ Օրբելեանէն գիտենք որ Բաբիկի յաջորդները եղան Սամ եւ Վաղինակ։ Եղիշէ այս վերջինը Վասակի հօրեղբայր կը կոչէ[181]։ Ասկէ յայտնի է որ օրինաւոր յաջորդութիւնը Վասակի կը պատկանէր, եւ այդ տեղի ունեցաւ Վռամշապուհ թագաւորին օրով եւ հաւանաբար անոր միջնորդութեամբ։ Ուստի, Կորիւնի բացատրութիւնը թէ «Պարգեւեալ յԱստուծոյ հասանէր ի գլուխ իշխանութեանն Սիւնեաց քաջն Սիսականն Վասակ» ունի իրաւացի պատճառ։ Մաշտոցի առաքելութիւնն ալ, ինչպէս տեսանք Եւսեբիոսի գրքին թարգմանութեան թուականէն, պէտք է որ այս ատենները հանդիպած ըլլայ։

ԱՌԱՔԵԼՈՒԹԻՒՆ ԴԷՊԻ ՎՐԱՍՏԱՆ

Կորիւնի յայտնի վկայութենէն գիտենք որ Մաշտոց Սիւնեաց աշխարհի մէջ եղած ատեն՝ դաղափարը ունեցաւ Վրացիներու համար ալ սեփական գիր ստեղծելու։ Եւ մտածութիւնը գործադրելով՝ յետ յարմարցնելու վրացերէն գրերը, ճամբայ ելաւ դէպի Վրաստան։ Ներկայացաւ Բա-

179· ՍՏԵՓԱՆՆՈՍ ՍԻՒՆԵԱՑ ԵՊ. Պատմ., *գլուխ ԺԲ*, էջ 34–35։
180· Փ. ԲԻՒԶԱՆԴԱՑԻ, Պատմ. Դ, *ծբ*, էջ 183։ Ե, *խբ*, էջ 252–253։
181· ԵՂԻՇԷ, Պատմ. էջ 259։

կուր թագաւորին եւ Մովսէս Կաթողիկոսին, որոնք սիրալիր ընդունելութիւն ըրին եւ հրահանգ ալ տուին որ վրացերէնի դպրոցներ հիմնուին եւ մանուկներ հաւաքուին եւ վրացերէն գրին ու լեզուն ամէն տեղ գործածուի. Մաշտոց Ս. Գիրքն ալ վրացերէնի թարգմանել տուաւ Ջաղայ անունով վրացիի մը, որ հայերէնի ալ տեղեակ էր:

Շատ զարմանալի է վրացի ինչ ինչ եկեղեցականներու ձգտումը բոլորովին անտեսելու հայ եւ վրացի եկեղեցիներու այս սկզբնական սերտ յարաբերութիւնը[182]: Անշուշտ ասիկա արդիւնք է դաւանական այն մեծ խորութեան, որ տեղի ունեցաւ Է. դարուն եւ անկէ ետք՝ երկու եկեղեցիներու եւ ժողովուրդներու միջեւ տիրեց լարուածութիւնը: Սակայն ժամանակն է որ պատմական ճշմարտութիւնները աւելի առարկայական կերպով քննուին, եւ անոնց հիման վրայ վերահաստատուի հին բարեկամութիւնը եւ դրացակցութիւնը: Այս տեսակէտով մխիթարական է տեսնել որ նոր ուսումնասէրներ արդէն կ՚ընդունին որ Ս. Գիրքի վրացերէն հին թարգմանութիւնը եղած է հայերէնի վրայէն: Մեզի համար ալ հետաքրքրական է նշելը որ այդ թարգմանութիւնը պահած է հայերէնի առաջին թարգմանութիւնը[183]:

Վրացերէն նշանագրերու յօրինման տեսակէտէն՝ դեռ իրենց մէջ կը տիրէ այն միտումը, որ անոնք նախաքրիստոնէական շրջանին արդէն գոյութիւն ունէին[184]: Սակայն կը բաւէ հարեւանցի ակնարկ մը վրացերէն սրբազան գրութեան (խցուրի կոչուած), նշմարելու համար որ ան հայերէնի երկուորեակն է: Ակինեանի ուսումնասիրութիւնը[185] եւ յետոյ Գ. Սեւակի համեմատական անդրադարձութիւնները յայտնի կերպով ցոյց կու տան երկու լեզուներու գրերը «Միեւնոյն ձեռքի կամ ձեռագրի արդիւնք լինելուն»[186]:

(Շար. 3)

Հ. ՊՕՂՈՍ ԱՆԱՆԵԱՆ

182. TAMARATI M., L'Eglise Grégorienne, Rome, 1910, Ch. X, էջ. 228–255:

183. LYONNET S., Les origines de la version arménienne et la Diatessaron, Roma, 1950, pp. 149-165: (Origine arménienne de la version géorgienne):

184. Վրաց գրականութիւնը, կը գրէ Տարչիվիլի, կը սկսի քրիստոնէութեան մուտքով: Անոր հնագոյն յիշատակարանը Բոլնիսսիի եկեղեցւոյն վրայ եղած արձանագրութիւնն է, որ Ե. դարու վերջերէն է: Այս գրութեան գրչական, ոճական եւ լեզուական յատկութիւններու հիման վրայ կարելի է ըսել՝ որ վրացերէն նշանագրերու մուտքը եղած է Քրիստոսէ քանի մը դար առաջ: Տես. Tarschisvili M., Georgia, (Enc. Catt. vol. VI, col. 69):

185. ԱԿԻՆԵԱՆ, Ս. Մաշտոց Վարդապետ, Վիեննա, 1949, էջ 271–293: (Վրացական նշանագրերու գիւտը):

186. ԳՈՒՐԳԻՆ ՍԵՒԱԿ, Մեսրոպ Մաշտոց, Երեւան, 1962, էջ 49:

ԿԱԹՈՂԻԿԷ ԹՈՒՂԹԵՐՈՒ ԽՄԲԱԳԻՐ ՄԵԿՆՈՒԹԻՒՆ

(Շար. տե՛ս «Բազմավէպ» 1963, բ. էջ 101)

Է.

ՄԵԿՆՈՒԹԵԱՆՍ ՄԷՋ ՅԻՇՈՒԱԾ ՀԵՂԻՆԱԿՆԵՐԸ ԵՒ ԱՆՈՆՑ ՀԱՄԵՄԱՏԱԿԱՆ ՑՈՒՑԱԿԸ ՄԵՐ ՁԵՌԱԳԻՐՆԵՐԷՆ

Կաթողիկէ թուղթերու խմբագիր այս մեկնութիւնը մասնաւորապէս իր յարգը կը ստանայ քսանի չափ հեղինակներու՝ հանուած այն մատենագիրներու գրութիւններէն, որոնց մէկ մասը կորսուած յոյն բնագրին մէջ, կ՚ապրին խմբագիր մեկնութիւններու մէջ միայն:

Մեր հայ թարգմանութիւնը հեռուած է հաւատարմօրէն այդ վկայութեանց՝ հեղինակներուն անունը յիշելուն մէջ: Քրիստերի հրատարակած Կաթողիկէ Թուղթերի հրատարակած Կաթողիկէ Թուղթերու մեկնութեան յոյն բնագրին հետ հաբու մեկնութեան յոյն բնագրին հետ համեմատութիւն մը որքան ալ այս կէտը ամեմատութիւն մը որքան ալ այս կէտը ստուգելօքն կը հաստատէ, կան սակայն փոքրաւելօքն կը հաստատէ, կան սակայն փոքրը տարբերութիւններ եւ անունի յիշատակութեան զանցառութիւններ, զ ո ր ս թարգմանչին թէ իր գործածած յոյն ձեռագրին վերագրելու է՝ չենք գիտեր պատասխանել:

Շատ հաւանական է որ յոյն գրչագիրներու օրինակողները՝ եկեղեցական մատենագիրներու այդ վկայութիւնները գրեն, հեղինակին անունը յետոյ կարմրագեղով գրելու նպատակով, տեղը պարապ թողած՝ եւ ապա մոռցած ըլլան. հետեւարար չարունակեալ Մեկնութիւնը մը հասած է մեզի, մանաւանդ Յովհաննու Ա. թուղթին մեկնութիւնը: Նոյնը պատահած է հայ գրիչներուն ալ:

Կաթողիկէ եօթը թուղթերուն մէջ եկեղեցական Հայրերու վկայութիւնները ամէնէն չատ յիշուած են Պետրոսի Ա. թուղթով, ուր 68 մեծ ու փոքր հատածներ կը բերուին. յետոյ կու գայ Յակոբոսի թուղթը, ուր կան 62 կտորներ. Պետրոսի Բ. թուղթը ունի 18, Յովհաննու Ա. թուղթը 24. ոչ մէկ վկայութիւն կը գտնուի Բ. թուղթին մէջ. Գ.-ին մէջ 1 հատ միայն, իսկ Յուդայի թուղթը 7 հատուկոտորներ կը բովանդակէ:

Դիտել կու տայ Հ. Տաշեան ալ այս տեսակ հատուածներուն կարեւորութիւնը, ըսելով. «չատ նկատմամբ նշանաւոր են, վասն զի չատ բան ցանցառ կը տեսնուին հայերէն մատենագրութեան մէջ. կան նաեւ կորսուած գրութեանց հատուածներ»[1]:

Յակոբոս առաքեալի թուղթի մեկնութեան մէջ, համաձայն թ. 1462 ձեռագրին՝ Ոսկերերան 26 անգամ յիշատակուած է. Կիւրեղ Աղեքսանդրացի 9. Սեւերոս արքեպիսկոպոս Անտիոքի 5. Իսիքիոս 4. Դիդիմոս 3 անգամ, Որոգինէս 2. ինչպէս նաեւ Բարսեղ եւ Սեւերիանոս Գաբալացի. մինչդեռ մէկ անգամ միայն Դիոնեսիոս Աղեքսանդրացի, Ապոլինար, Թէոդորիտոն, Մաքսիմոս, Թէոդոր կրօնաւոր. իսկ Այլ կոչումով անանուն՝ 3 անգամ:

1. Ցուց. Ձեռ. Վիեննայի Մխիթ. Ա. հատ. էջ 234:

© National Library of Armenia